

- 17 Папков А. А. Братства. (Очерк истории западнорусских православных братств). – М., 1900. – С. LV.
- 18 Папков А. Братства // Православная богословская энциклопедия или Богословский энциклопедический словарь. Под ред. проф. А. П. Лопухина. – Т. 2. – Петроград, 1901. – С. 1083–1108.
- 19 Соловьев С. М. Братчины // Русская беседа. – 1856. – № 4. – С. 108–117.
- 20 Ефименко О. Я. Южно-русские братства // Южная Русь. СПб., 1905. – Т. 1. – С. 200–309.
- 21 Карсавин Л. П. Монашество в средние века. М., 1992. – С. 143–149.
- 22 Там же. – С. 148.

SUMMARY

Men'ko Vasul'

A PROBLEM OF ORIGIN OF CHURCH FRATERNITIES OF UKRAINE AND BELARUS IS IN LABOURS OF REPRESENTATIVES OF RUSSIAN HISTORICAL SCIENCE (50TH. XIX OF TO BEGINNING XX CENTURY).

The scientific work and payment of historians of Russian historical school of the second half of XIX of century are analysed in the study of problem of origin of church fraternities of Ukraine and Belarus. The features of development of historiography are reflected in the context of that time terms of development, basic directions and achievements are shown. Key words: fraternities, metropole, church.

Олександра Киричук,

*кандидат історичних наук,
доцент Львівського регіонального інституту
державного управління НАДУ при Президентіві України,
завідувач відділу Інституту релігієзнавства –
філії Львівського музею історії релігії,*

ЛЬВІВСЬКЕ УСПЕНСЬКЕ СТАВРОПІГІЙНЕ БРАТСТВО У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ЄВРОПИ

Аналізується феномен Львівського ставропігійного братства. З'ясовуються його особливості, порівнянні з аналогічними європейськими конфратерніями / гільдіями.

Ключові слова: *Львівське успенське братство, ставропігія, церква, константинопольський патріарх, громадське життя.*

Об'єднання мирян при львівській церкві Успення Богородиці, що заявило про себе наприкінці першої чверті XVI ст. і проіснувало впродовж чотирьох століть, переживши декілька статутних змін та реорганізацій, відповідно до тогочасних правових засад і політичною устрою держав, у складі яких перебували західноукраїнські землі (I Речі Посполитої – до кінця XVIII ст., Габсбурзької монархії – протягом 1772–1914 рр. та I Світової війни,

Західноукраїнської Народної Республіки, II Речі Посполитої – аж до приходу радянської влади у 1939 р.¹, є унікальним історичним феноменом. Позитивний досвід його інституційного розвитку в умовах відсутності української державності актуалізує потребу всебічного наукового осмислення цього братства як у контексті національно-релігійного життя в Україні, так і загальноєвропейського соціокультурного процесу.

Дослідження Львівської ставропігії започатковано у XIX ст. відомими членами Ставропігійного інституту – Д. Зубрицьким, Я. Головацьким, А. Петрушевичем, І. Шараневичем, Б. Дідицьким, а також О. Барвінським. З позицій офіційної російської державно-православної школи XIX ст. діяльність братства висвітлювали А. Криловський, М. Коялович, І. Чистович, К. Харлампович, А. Папков та ін. Певний вклад у вивчення проблеми зробили вітчизняні дослідники першої половини XX ст. К. Студинський, І. Крип'якевич і Д. Ваврик, а в радянський період – Я. Ісаєвич, І. Мицько. У діаспорі Львівське ставропігійне братство вивчав О. Луців. Серед сучасних авторів окремих аспектів діяльності Ставропігії торкаються В. Александрович, М. Капраль, І. Орлевич, О. Колосовська, М. Бандрівський та інші. Не оминають своєю увагою Успенське братство і російські вчені – у їхньому доробку особливо виділяються монографічні дослідження Ю. Шустової та С. Лукашової. Аналогічні церковні гільдії у середньовічній Європі з позицій сучасної соціологічної науки досліджуються західноєвропейськими та американськими вченими С. Барроном, Е. Курнєром, Р. Моррісом, С. Дайером, С. Рейнгольдсом, М. Тейлором, Дж. Гаррардом, Й. Чіффолю, А. Спіціані, Л. Оріолі, Г. Мірссеменом, В. Мюллером, Дж. Россером. Наявний на сьогодні масив досліджень, присвячений різним періодам та аспектам діяльності Ставропігії, потребує наукового узагальнення та аналізу її чотирьохсотлітньої історії, згідно з новими методологічними підходами. Однак досі вітчизняні науковці здебільшого обмежувались історичною реконструкцією діяльності Успенського православної братства XVI–XVII ст., не вдаючись до порівняльного аналізу.

Тому автор цієї статті ставить мету – виділити характерні риси Львівського Успенського ставропігійного братства в контексті етнорелігійного життя в Україні та порівняти їх із загальноєвропейським соціокультурним процесом.

Поняття братства (від грец. *κοινωνία* – спільнота) використовується в Новому Завіті для опису відносин у ранній християнській общині. Давня традиція церковних конфрастерній набула нових рис та значного поширення в Європі під час урбанізації та зміни соціальної стратифікації XIV–XV ст. У Речі Посполитій ця церковна традиція закріплювалася світським правом колективного патронату, відповідно до якого міським храмом, його майном та духовенством управляли парафіяни². Однак якщо у європейських містах розквіт братств припадає на XIV–XV ст., то в Україні цей процес відбувався із запізненням на ціле століття. В Україні піднесення суспільної значущості церковних конфрастерній можна віднести до 30-х рр. XVI ст., коли українська громада консолідувалася проти намагань польської шляхти ієрархічно перепідпорядкувати українське духовенство Львова католицькому єпископові при польському Кафедральному костелі. Каталізатором стала перемога організованих навколо Успенського

братства львівських міщан з нагоди відкриття у Львові православної єпископської кафедри на чолі з Макарієм Тучапським 1539 р., яка послужила стимулом і зразком для наслідування всіх інших православних братств на Україні.

Точна їх кількість наразі ще не встановлена, проте припускаємо, що назагал їх налічувалося значно менше, аніж у Європі. З 1563 р. згадується Свято-Троїцьке братство у Судовій Вишні, 1589 р. – Рогатині та Красноставі, 1591 р. – в Городку, 1592 р. – в Комарному, 1594 р. – братство при парафії св. Миколая в Буську, а після Берестейської унії виникли Богоявленське братство в Києві (1615) та Чеснохрестське братство в Луцьку (1617)³. На початку XVII ст. активізувалася діяльність конфраатерній у багатьох інших містах, містечках і селищах Галичини, Холмщини, Підляшшя. Та якщо тільки в маленькому Англійському королівстві в добу пізнього середньовіччя на 8-9 тисяч церковних парафій припадало близько 30 тисяч церковних гільдій (у середньому по одному на кожну сотню жителів)⁴, то на Україні вони були представлені одною або кількома церковними спільнотами в одному місті. Так, у центрі братського руху – Львові – окрім Успенського, існували ще Свято-Миколаївське та Благівіщенське братства⁵.

На основі аналізу статутних документів Львівського Успенського братства спробуємо виділити його характерні особливості та порівняти із загальною тенденцією розвитку європейських конфраатерній, які достатньо глибоко досліджуються італійськими, англійськими, німецькими та французькими істориками.

Насамперед зазначимо, що на відміну від європейських та більшості українських церковних братств Львівське Успенське братство було наділене патріаршим статутом Антіохійського патріарха Йоакима (1 січня 1586 р.) і підтвержене грамотою Константинопольського патріарха Єремії (2 грудня 1587 р.), що забезпечувало йому винятковий міжнародний статус патріаршого братства. 1593 р. Успенське братство (разом з Віленським братством) отримало від Константинопольського патріарха Єремії II статус ставропігійного⁶, зовнішнім атрибутом якого стали розміщені на церкві (зсередини і зовні в чотирьох її частинах) зображення трьохраменного патріаршого ставропігійського хреста. Вітчизняні історики радянського періоду в силу відсутності літератури з церковної історії трактували ставропігію як надання Константинопольським патріархом незалежності від місцевої єпископської влади. Та насправді це явище є більш складним і його слід розглядати у площині двох різних юрисдикцій храмів. За поширеною назагал адміністративно-територіальною організацією церкви парафії підпорядковуються місцевому єпископату. Але в окремих випадках монастир або церковна парафія можуть виводитись із адміністративно-територіальної структури за принципом патріаршої автономії (ставропігії). Буквально слово «Ставропігія» (Σταυροπηγία, від σταυρός – хрест + πηγή – ставити) означає, що патріарх може поставити хрест при улаштуванні монастиря чи церкви і поза межами своєї єпархії, включивши їх тим самим у свою безпосередню юрисдикцію⁷. На цю специфіку патріаршої автономії вказує і о. М. Димид⁸. Таким чином наділення Успенської церкви у Львові патріаршим хрестом переводило її у безпосереднє підпорядкування Константинополя. З погляду канонічного права ставропігійний храм Успіння

Богородиці у Львові можна також називати патріаршим храмом, а відповідно Львівське Успенське ставропігійне братство – патріаршим братством. Щоб оцінити його високий церковний статус, достатньо згадати, що у Росії в синодальну епоху XVIII ст. (коли Московський патріарх не обирався) правом ставропігії користувався Святиший Синод⁹. Свого часу ще М. Костомаров зауважував, що ставропігійне братство у Львові розглядалось як інформаційна служба Константинопольського патріарха, завдяки якій він мав «можливість знати про все, що діялося на Русі і міг тримати в руках руську церкву»¹⁰. А це було особливо актуально в умовах, коли Константинопольський патріарх утратив ієрархічний зв'язок з українським православним духовенством через те, що його розділяла з ним лінія фронту воюючих держав: Османської імперії та Речі Посполитої. У такому контексті по-іншому розглядаються зв'язки Успенського братства з московськими царями, молдавськими і семиградськими господарями, польським королем. Стає зрозуміло, чому вони вважали за честь надавати матеріальну допомогу в облаштуванні храму, заснуванні братської школи, відкритті друкарні.

Львівське Успенське братство (з XVIII ст. – Ставропігійний інститут) було наділене правом представляти мирян на церковних соборах, брати участь в обранні єпископів (наприклад, участь у виборі Львівського єпископа о. Білянського в кінці XVIII ст. та участь у Львівському церковному соборі 1891 р.¹¹).

Ставропігійний статус Львівського Успенського братства вимагав надзвичайно ретельного підбору кандидатів, значно жорсткішого, ніж у європейських середньовічних конфратерніях. Західні дослідники звертають увагу, що для європейських гільдій характерною була низка обмежень щодо набуття членства: а) соціальних: членом братства міг бути тільки «повноправний міщанин і гідна людина»; б) матеріальних: братчики сплачували обов'язкові членські внески, які виступали гарантією певного рівня матеріальної «респектабельності»; в) моральних: неробство, подружня невірність, пияцтво або азартні ігри ставали безпосередньою причиною виключення із братств, деякі з яких оголосили справжню війну цим суспільно небезпечним порокам; г) етичних: братчики повинні були демонструвати врівноважену поведінку і поміркованість¹². До аналогічних обмежень для кандидатів Львівського Успенського братства додавались ще й вимоги патріотизму та громадської активності – його членом міг бути той, то вже «чимось для народу руського прислужився». Потрапити у «братський реєстр» можна було через посередництво «ручителя», який давав рекомендацію на братських зборах (на початку XVII ст. – двох поручителів). Кандидат мусив спершу ознайомитися зі статутом, а тоді скласти клятву на вірність братству перед палаючими свічками та хрестом. Після клятви відбувалося скріплення членства власноручним підписом у братському «Альбомі», цілування новоприбулого з усіма присутніми на зборах братчиками та урочисте вручення «декрету» про прийняття до Ставропігії. Параграф 17 патріаршого статуту декларував абсолютну таємничість усього, «що робилося за братськими дверми»¹³. Порушення клятви жорстоко каралося. Братчик, який її порушував, відлучався від церкви і помирав у смертному гріху.

Через такі жорсткі правила вступу (фіксувались і більш пізніми статутами) Успенське братство було закритим об'єднанням вузького кола галицькоруської еліти, матеріальний і культурний рівень якої істотно вивищував її над рештою тогочасного суспільства. Так у 1585 р. Успенське братство об'єднувало 14 членів; пізніше їхня кількість зросла, але аж до XIX ст. ніколи не перевищувала 60 осіб. Дж. Россер зауважує, що люди, які добровільно обмежували свою свободу високим моральним стандартом, були позитивним контрастом на фоні «загальної атмосфери безпрецедентної свободи», хаосу і невпевненості у завтрашньому дні, які панували в середньовічному місті¹⁴.

Можна погодитись із трактуванням західними вченими братства як нової форми солідарності середнього класу в умовах середньовічної урбанізації із властивими їй проблемами імміграції, строкатості та нестійкості складу міського населення¹⁵. У складеному Я. Головацьким списку членів Львівської ставропігії бачимо людей різних станових верств: духовенства, ремісників (мельників, кравців, ковалів, кушнірів, фарб'ярів, сап'яників), купців та представників знаменитих родів Мороховських, Малецьких, Красовських, Гдешицьких, Зінкевичів, Брюханських. Для церковного Успенського братства, що формувалося за конфесійним (православним) принципом, характерна відсутність обмежень за етнічною ознакою – до нього належали заможні міщани не тільки руського, але і грецького та волоського походження: Кирило Корнякт, Мануїл Маренетос, Янех Грек, Моноліс Катакало, Мезапета, дочки молдавського господаря Ієремії Могили¹⁶. Окрім дійсних членів до Львівського братства вписувались і почесні члени, зокрема митрополит Михайло Рогоза і архимандрит Дерманського монастиря Геннадій (1591), князь Адам Вишневецький (1595), київський воєвода Адам Кисіль (1634), гетьман Іван Виговський (1662), суддя Григор Лісицький (1662), запорозький гетьман Петро Сагайдачний (1620), відомий церковний діяч Іван Борецький¹⁷.

Як і європейським гільдіям, Львівському братству був властивий високий рівень самоорганізації та внутрішня дисципліна. Братчики дотримувалися строгої регулярності проведення зборів, присутність на яких була обов'язковою для всіх і про які попередньо оголошували посадові особи. Вибирали чотирьох старших братів і чотирьох столових, між якими розділювались різні обов'язки: управа церковною скарбницею, нагляд над церквою, школою, шпиталем, друкарнею, тощо. Щонеділі по утрені брати сходилися на нараду. На позачергові зібрання скликали через «обіслання братської ціхи» (тобто знамена), яку розносив дзвонар. Брат, що не з'явився на заклик, за кару мусив сидіти у вежі під церквою та плавив віск на церковні потреби.

Успенське братство споріднювало з європейськими і строге дотримання спільної обрядової практики, зокрема щонедільної присутності на богослужінні в Успенській церкві та забезпечення гідних похоронів, на яких були присутні члени спільноти, а також спільного «заступництва молільників-побратимів за душу покійного»¹⁸. Спільні релігійні святкування, участь у процесіях супроводжувалися демонструванням особистого достатку. І. Крип'якевич так описував спосіб колективного відпочинку братчиків: «При святочних нагодах братство

улагоджувало при своїм домі бенкети... Браття приймали гостей у себе, в братстві, або посилали їм дари додому. На бенкеті подавали горілку всякого роду, звичайну «аква віту» або наливку, наприклад, цинамонову, і закуски (паштет, кав'яр), м'ясо (телятину, гуси) з різними приправами, салатою, квашеною капустою; в пісні дні - щупака, визину (осетрину), дунайські коропи, до того білий хліб, тіста, калачі і струдли з цукром, яйцями, родзинками, цикатою, шафранами, солодоші... і врешті вино угорське, малмазію, петерцимент, тощо»¹⁹. За доходи від влаштованих бенкетів купувались для церкви ладан, віск, вино, ікони. Досліджуючи аналогічні конфраатернії в Англії, Дж. Россер зазначав, що серед членів братств здебільшого переважали особи, які в економічному відношенні вивисувалися над масою людей дійсно бідних, але яким не вистачало коштів, щоб самостійно утвердитися в міській громаді. Обєднавшись у спільноту, ці люди знаходили і можливість респектабельної ідентифікації, і джерело практичної допомоги, таке важливе в умовах обмеженості їхніх особистих ресурсів²⁰.

Ще однією властивістю Львівського братства, що характеризує його як європейську гільдію, є перебирання на себе управління містом. Дж. Россер відзначає, що «заввичай єдина і в усьому домінуюча гільдія [...] заміняла органи міського управління та фокусувала в собі колективну міську ідентичність». Зокрема подібно до гільдії Св. Марії в Лауті (Лінкольншир), яка «брала участь в управлінні притулком для бідних (Poor-house)» та «зробила істотний внесок в поточний ремонт шпилья парафіяльного храму»²¹, Львівська ставропігія організувала викуп її членом Степаном Дропаном землі колишнього монастиря св. Онуфрія і заснування там міського готелю та шпиталю. Вона з честю виконувала й інші громадські функції: допомагала іншим церковним братствам в їхній самоорганізації, постачала досвідченими вчителями (дидаскалами) та книгами, займалася добродією діяльністю, полагоджувала суперечки, приймала від міщан на збереження їхніх дорогоцінностей (депозити), давала притулок бідним у шпиталі при монастирі св. Онуфрія, друкувала книги і розвивала шкільництво. Візьмемо на себе сміливість висловити думку, що культурний доробок Львівської конфраатернії є значно вагоміший від аналогічних європейських братств. Так створена з допомогою відомого грецького церковного діяча XVI ст. Арсенія Львівська братська школа за своїм рівнем викладання успішно конкурувала з езуїтською колегією, фактично надаючи університетську освіту. У XVII ст. тут викладали знані українські полемісти брати Зизанії, П. Беринда. У цій школі здобував освіту син семиградського (теперішня Молдавія) господаря Симеона Могили – майбутній митрополит Української православної церкви Петро Могила. Львівська ставропігія уславилась власною друкарнею, створеної на основі викупленої міською громадою друкарні Івана Федорова.

Від європейських гільдій Львівське Успенське братство відрізнялося своєю політичною значущістю в українському національно-визвольному соціокультурному процесі України, котра особливо зросла після Люблінської Унії 1569 р., коли виникла потреба в могутній національній інституції, яка могла би боронити історичні права нації, боротися проти політичних та економічних переслідувань православного населення. Та обставина, що українські міські громади змушені

були консолідуватися не тільки із соціальних, але найперше культурних і політичних причин в обстоюванні своєї ідентичності, спонукала до виходу братств за рамки церковного життя у ширшу суспільну площину. М. Грушевський писав, що братська організація стає контрольним органом Церкви й суспільства, «трибуналом – на перший погляд – у справах релігії та моральності тільки, але в основі своєї трибуналом національним взагалі, певного роду українським урядом»²².

Високі моральні критерії відбору у члени братства і високий ступінь соціальної самоорганізації позначилися на результатах діяльності Ставропігії. Показово, що в історії Львівського Успенського братства відсутні поразки й майже традиційні для української історії назагал оплакування невдач. Так 1572 р. король Сигізмунд-Август прийняв на Варшавському сеймі клопотання львівських братчиків про зрівняння руських жителів Львова з римо-католиками і дозволив їм займатися в місті торгівлею, ремеслами, володіти будинками і віддавати дітей у міські школи, заборонивши католикам, під загрозою штрафу, переслідувати православне духовенство і мирян. Це стало своєрідним прецедентом - відтоді львівських братчиків, котрі зналися на судовій процедурі і мали досвід ходіння по різних адміністративних інстанціях, відряджали обстоювати права руських міщан Львова чи не на кожен сейм. Руська громада на чолі з братством також здобула перемогу в католицько-православному конфлікті навколо календарної реформи: 1584 р. король Стефан Баторій видав універсал, який пояснював, що запровадження нового григоріанського календаря не збороняє православним правити їхні святкові літургії за старим стилем і що вони перейдуть на григоріанський календар лише з дозволу Константинопольського патріарха. Наприкінці XVI ст. Ставропігія виграла судовий процес із магістратом щодо використання дзвонів. З 1633 р. Успенське братство вибороло право делегувати до Львівського магістрату двох своїх представників, які здійснювали нагляд за дотриманням прав українських міщан. Успіхом увінчалася півторастолітня (1599–1745 рр.) боротьба львівських братчиків за рівноправність православних міщан з іншими міщанами. Всі делегати зобов'язалися «в усьому одностайно, вірно і невідступно до скінчення справи стояти, не щадячи маєтностей, часу і самих себе, а якби котрий мав відступити, таким мають погорджувати і вважати його відступником та шкідником церкви і усїєї громади»²³. Бували випадки, коли братство здобувало привілей підкупом. Скажімо, лист-прохання до короля Яна-Казимира про охоронну грамоту на вільну відправу богослужінь і свободу діяльності освітніх і добродійних інституцій 1651 р. Ставропігійське братство підтвердило 150 червінцями, а коли король особисто прибув до Львова, братчики піднесли в дар ще 50 червінців. У 1653 р. охоронний привілей братству було видано²⁴.

Суттєвою відмінністю Львівського Успенського братства від європейських конфратерній є надане патріаршими грамотами право нагляду за вірою та мораллю не лише мирян, але і духовенства та церковної ієрархії²⁵. Братчикам належало стежити за канонічністю поведінки церковних ієрархів та інформувати про свої спостереження Константинополь. Зокрема, згідно з § 29 братчики могли «поминати чи то усно чи письмено посилаючи послання», якщо у «будь-

якій місцевій церкві у Львові чи в будь-якому іншому братстві» «миряни або духовні, [...] протоіерей чи священник живуть не за законом», а якщо ж вони будуть опиратися правді [...], то донести на них єпископові. § 30 дозволяє виражати непокору єпископові, якщо він «ітиме проти закону і правди [...], звертає неправедних на неправду і підтримує грішників».

Надання патріархом таких широких повноважень парафіяльному об'єднанню потребує уточнення його власне церковного статусу. Варто звернути увагу на згаданий § 31, який наголошує, що братчики Св. Успіння всякі суперечки повинні вирішувати за Правилами святих отців. Значення цих правил у контексті аналізу церковного права сучасними богословами ²⁶ наштотує на припущення, що членів Львівського Успенського братства можна розглядати глибше, ймовірно у контексті дияконського статусу. На це вказує і церковна процедура прийому до Ставропігії, яка відбувалася у Томину неділю (першу після Пасхи) і за церковним правом прирівнювалася до «ординасії осіб духовних» (тайнства рукоположення). Окрім типової для європейських гільдій процедури рекомендації авторитетними членами, затвердження кандидатури на Раді старійшин у повному її складі та прийняття нового члена на загальних зборах шляхом голосування, для Львівської ставропігії вона передбачала урочисте складання клятви на Біблії та ритуальне цілування хреста (т. зв. «куренди»). Ритуальним було і спільне вживання братчиками у Світлу суботу артоса (грец. *Артос* – квасний хліб) – просфори всецілої (без вилучених з неї частинок), яка освячується у перший день Пасхи, з якою відбувається Хресний хід усі сім днів Світлої седмиці і яку потім подрібнюють і роздають всім присутнім у храмі²⁷.

Ймовірно, що одним із принципів завдань Успенського братства з погляду Константинополя було здійснення внутрішніх реформ православ'я, щоби пристосувати його до нових умов, як зовнішніх, так і внутрішніх. Адже що на той час церковне життя пронизували деморалізуючі чинники: хабарництво, багатоженство, посідання кафедр світськими людьми. У Польській державі процвітало явище симонії, коли польський король без належних митрополичих свячень титулував єпископів за певну матеріальну винагороду (так отримав Львівську єпископську кафедру власник маєтків у Страдчі Арсеній Балабан і передав її у спадок своєму синові Гедеону). Тому через церковне братство патріарх намагався відродити дух первинного християнства, реформувати мораль і відновити канонічні засади церковного життя. О. Луців зауважував, що такі заходи патріарха певною мірою були позначені впливом європейського протестантизму. Зокрема § 39 патріаршої грамоти зобов'язував членів Ставропігії читати й обговорювати Св. Письмо, як це практикувалося у протестантських спільнотах²⁸. Утримання братством школи та фінансування перших друкованих книжок в Україні нагадувало кроки протестантських і католицьких реформаторів, чиєю метою було підняти освітній рівень населення в цілому і духівництва зокрема через розповсюдження книжки та шкільництва. В Україні, як і повсюди в Європі, книгодрукування стимулювало розвиток релігійної та політичної думки. Розвіюючи атмосферу духовної, інтелектуальної та моральної стагнації, цей новий засіб комунікації сприяв поширенню

інформації та допомагав зміцнити громадські зв'язки всередині руського суспільства.

Проте така мета, як і сама спроба посилити роль світського елементу в церкві, наштовхнулася на спротив з боку єпископату, який виявився не готовим сприйняти реформаторські трансформації церковного життя. З цим пов'язаний і тривалий конфлікт братства з Львівським єпископом Гедеоном Балабаном. Делегати на Віленський патріарший синод 20 вересня 1588 р. братчики Іван Красовський та Юрій Рогатинець скаржилися на зловживання єпископа щодо невизнання прав і привілеїв Ставропігії, зокрема належності до Успенського братства церкви св. Онуфрія²⁹. Конфлікт навколо відмови Г. Балабана у посвяті дзвіниці Корнякта та каплиці Трьох святителів та втручання митрополита Михайло Рогози, пресвітера Софіївської київської церкви екзарха Афанасія Одонея і Константинопольського патріарха Єремії II³⁰ дає підстави думати, що в середовищі тогочасного українського православ'я статус ставропігійного (патріаршого) храму не був зрозумілим..

Зауважимо, що отримання львівським церковним братством статусу ставропігійного відбулося в умовах посиленого зацікавлення до православного Сходу (зокрема і до руської церкви) з боку Римського престолу, який прагнув відновити свій вплив після чималих втрат унаслідок Реформації. Після понтифікату Григорія XIII (1572-1585) Римська курія з заснувала Грецьку конгрегацію (1573) і Грецьку колегію (1579). Нові ідеї щодо місії Риму на Сході проголошували й пропагували нунції у Варшаві Альберто Болоньєті, папський легат Антоніо Посевіно, польський єзуїт Петро Скарга (згодом – сповідник польського короля)³¹.

Внутрішній і зовнішній тиск на традиційні структури Київської митрополії (інтенсивніші контакти із Заходом, потужний вплив Реформації та Контрреформації, польська асиміляція, пожвавлення інтересу Риму) спричинили врешті розкол української церкви на дві частини, одна з яких залишалася під зверхністю Константинопольського патріарха, а друга перейшла в юрисдикцію Папи Римського, прийнявши у 1596 р. Берестейську унію³². Не останню роль у цьому розколі відіграло і Ставропігійне братство, світські впливи якого на церковне життя не сприймалися єпископами. Проблема відносин із Львівською ставропігією гостро обговорювалася ними на церковному синоді в Бересті 1591 р.³³. На цю обставину звертав увагу і М. Грушевський, відзначаючи, що «першим ініціатором [унії] виступив львівський владика Г. Балабан, роздратований тим, що патріархи посадили йому на шию львівських братчиків»³⁴.

Унія певним чином легалізувала втручання мирян у справи православної церкви, проти чого раніше виступали духовні ієрархи. Ідеологічною основою визнання домінуючої ролі братств у церковному житті стала книга «Апокрисис, альбо отповідь на книжки о соборі Берестейськїм», в якій висувалася теза, що оскільки «на Берестейському соборі уніатські владики порушили науку Православної церкви та її традицій, то тим самим паству свою увільнили від послуху їм»³⁵. Те, що Львівська єпархія не перейшла під протекторат Риму, примирило братство з Гедеоном Балабаном, а після його смерті сприяло

особливо тісним стосункам з владикою Єремією Тисаровським³⁶. Братчики від імені громадськості складали протестації проти неправомірних дій уніатів, судилися за церковне майно, подавали потрібні матеріали на сеймики для інструкцій сеймовим послам, а також петиції до самого сейму. На ту роль, яку відіграло Львівське братство у боротьбі проти унії, вказував і митрополит П. Могіла у листі до єпископа Сильвестра Косова: «Коли б в братствах не зберігся до нинішнього часу оцей клейнод Ставропігії, то вже давно б апостати з виниклою своєю унією всюди порозвішували хоругви»³⁷.

У 1676 р. польський сейм спеціальним рішенням заборонив Ставропігійному братству контакти з Константинопольським патріархом і перевів його у підпорядкування Львівського єпископа. Однак статuti Львівської ставропігії та грамоти Антіохійського патріарха Йоакима 1586 р. та Константинопольського патріарха Єремії 1587 р. не втрачали чинності аж до приходу радянської влади у 1939 р.. Вони потверджувалися Римським престолом при переході Львівського ставропігійного братства на унію на початку XVIII³⁸, а також залишалися дійсними після реорганізації австрійською владою в 1788–1790 рр. Львівського Успенського братства у Ставропігійний інститут³⁹. Кожна нова влада (чи то королівська – I Речі Посполитої, чи цісарська – Габсбурзької монархії, чи республіканська – II Речі Посполитої) під час проведення адміністративних реформ лише вимагала від Львівської ставропігії копії статутів та патріарших грамот, на підставі яких і видавалися урядові підтвердження⁴⁰. У силу доволі високого фінансово-матеріального і соціального статусу її членів (окрім відомих культурних, духовних та інтелектуальних діячів, до них належали також представники комерційної та управлінської еліти Львова українського походження), діяльність Ставропігії була позначена толерантністю до будь-якої влади, за що й зазнавала гострої критики з боку радикальних діячів XIX ст. (М. Драгоманова, І. Франка). Проте саме ця обставина сприяла її довготривалості, вмілому використанню легальних можливостей обстоювати права українців шляхом подання звернень, декларацій, судових позовів, а також лобювання і навіть підкупу королівського чи цісарського оточення. Тоді, коли в умовах відсутності української державності українські інституції, як правило, були приречені на короткотривале існування через репресії різних імперських урядів, Львівська ставропігія протягом чотирьохсотлітнього періоду у своєму розвитку пройшла етапи становлення, розквіту, кризи, занепаду, трансформації від Ставропігійного братства до Ставропігійного інституту та «преображення» в добу ЗУНР. Щоправда, її демократична і моралізаторська природа не вписувалась у тоталітарне правове поле СРСР і через ідеологічну кризу й втрату підтримки у населення вона зійшла з історичної арени, коли у 1939 р. була закрита радянською владою «за ненадобністю».

Ставропігійний хрест на Успенській церкві Львова означав більше, ніж звичайний символ. Упродовж усіх наступних років він залишався уособленням честі та слави. Його ставили на могилах членів братства, а згодом членів Ставропігійного інституту. (Такі хрести збереглися на Личаківському кладовищі на могилах А. Петрушевича, І. Шараневича, Б. Дідицького й інших). Інерція

консервативних традицій середньовіччя була настільки сильна, що у своєму внутрішньому житті члени Інституту нічим не відрізнялися від колишніх братчиків. І в XIX ст. у Томину неділю скликалися звітно-виборні загальні збори, які проводилися з дотриманням усіх традиційних правил. Збори розпочинались піснею «Христос воскрес із мертвих». Після звіту сеньйора Інституту у зал засідання заходили бурсаки-хористи разом зі священником Успенської церкви, який під спів церковних пісень роздавав усім пасхальну проскуру (артос). У другу неділю січня, квітня, липня і листопада проводились сесійні засідання. Пресовий орган «Временник Ставропігійного інституту» (видавався з 1864 р.) на початку XX ст. підкреслював, що всіх цих обрядів Львівська Ставропігія дотримується 317 років⁴¹. За захоплення цими ритуалами сучасники називали її членів «старими дітьми». Порушення хоча б одного з установлених правил ставило під сумнів достовірність членства⁴². Саме на підставі недотримання цих умов церковним і світським судом (процеси проходили у 1922–1924 рр.) було визнано недійсним новий «українофільський» склад Інституту, обраний у 1915 р. після втечі до Росії його попереднього керівництва.

Отже, український братський рух розвивався у руслі загальноєвропейських соціокультурних процесів. Запізнілий розвиток братського руху в Україні спричинений більш повільною урбанізацією, яка, власне, і супроводжувалася соціальною стратифікацією середнього класу міщан. У загальноєвропейському та загальноукраїнському контексті виділяється Львівське церковне братство, яке наприкінці XVI ст. отримало патріаршу ставропігію. Висока моральність членів братства зумовлювала їхню непохитність в обстоюванні суспільних прав української громадськості.

Феномен Львівської ставропігії полягає в тому, що привабливий і впливовий міф своєю животворною енергією забезпечував Львівській ставропігії снування і тоді, коли європейські братства зійшли з історичної арени разом з епохою середньовіччя. «Регулярно повторювані ритуали» і «прояви колективної гармонії» «встановлювали модель солідарності, спогади про яку були постійно діючою силою». Цей зразок зберігався в пам'яті і підтримувався його повторенням⁴³.

- 1 Детальніше див.: Киричук О. Ставропігійний інститут у громадському житті Східної Галичини у другій половині XIX – на початку XX століття. – Львів: Логос, 2001.
- 2 Луців О. Церковні братства на Україні // Богословія. – Рим, 1973. – Т. XXXVII. – С. 94.
- 3 Фефелова О. А. Православные братства на восточнославянской территории Речи Посполитой во второй половине XVI – первой половине XVII вв. – Томск, 2001.
- 4 Россер Дж. Братства и социальное взаимодействие в средневековых английских городах / Пер. Д. Г. Федосов // Город в средневековой цивилизации Западной Европы. – М.: Наука, 1999. – Т. 3. – С. 205.
- 5 Луців О. Церковні братства в Україні - С. 112 – 113.
- 6 Юбилейное издание въ память 300-лѣтняго основанія Львовскаго Ставропігійскаго братства. – 1886. - Т. 1. – С. VII.
- 7 Територіальний принцип церковної юрисдикції [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://uniat.ucoz.com>.

- 8 Димид М. Форми Автономії у Східних Церквах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tuk.com.ua>.
- 9 Кавчак М., митр. прот. Канонічне життя УАПЦ і шлях виправлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaos.info/ua/news/news>.
- 10 Костомаров М. Собрание сочинений. – СПб., 1903. – Кн. 1. – Т. 1 – 3. – С. 628.
- 11 Рудович І. Історія галицько-львівської єпархії. – Жовква, 1902. – С. 49.
- 12 Dyer C. Standards of Living in the Later Middle Ages. – Cambridge, 1989. – P. 76–79.
- 13 Юбилейное издание въ память 300-лѣтняго основанія Львовскаго Ставропігійскаго братства. – С. XVIII.
- 14 Россер Дж. Братства и социальное взаимодействие в средневековых английских городах. – С. 204–213.
- 15 Morris R.J. Class, Sect and Party: The Making of the British Middle Class, Leeds 1820–1850. – Manchester, 1990.
- 16 Головацький Я. Альбом // Временник Ставропігійального Інститута на год 1864. – Львов, 1864.
- 17 Деякі вчені помилково зараховували почесних членів до членів братства
- 18 Reynolds S. Kingdoms and Communities in Medieval Europe: 900-1300. – Oxford, 1984. – P. 93.
- 19 Крип'якевич І. Історичні проходи по Львову. – Львів: Каменяр. – 1991 р. – С. 49–52.
- 20 Россер Дж. Братства и социальное взаимодействие в средневековых английских городах. – С. 204–213.
- 21 Там же. – С. 210
- 22 Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. – К: Дніпровсоюз, 1919 – С. 141.
- 23 Чит. за: І. Крип'якевич. Історичні проходи по Львові. – С. 52–53.
- 24 Власовський І. Нарис історії української православної церкви. Нью-Йорк; Бавид Брук: УПЦ в США, 1977. – Т. II (XVII ст.). – С. 209.
- 25 Юбилейное издание въ память 300-лѣтняго основанія Львовскаго Ставропігійскаго братства. – С. 2.
- 26 Цыпин В. А. Церковное право [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.eparhia-saratov.ru/books/22c/cipin/eccllaw/35.html>.
- 27 Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІУ у Львові). – Ф. 129 (Ставропігійський інститут). – Оп. 2. – Спр. 9. Арк. 1–10
- 28 Луців О. Церковні братства в Україні... – С. 101.
- 29 Milkowicz W. Monumenta Confraternitatis Stauropigianae leopoliensis. Leopoliensis. – 1895. – Т. 1. – P. 172.
- 30 Документ № LXXXVIII // Юбилейное издание... – С. 3.
- 31 Плохий С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в раньомодерній Україні, К.: Критика, 2005. (Переклад з англ.: Plokhly S. The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine. – Oxford: Oxford University Press, 2001)
- 32 Хома І. Київська митрополія напередодні Берестя // Богословія 1976. Т. XL. – С. 62–73.
- 33 Milkowicz W/ Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis. P. 317–321.
- 34 Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. – С. 138.
- 35 Апокрисис альбо сповідь на книги Берестейські. 159 // Фонди Львівського музею історії релігії.
- 36 Документ № CVII. – Юбилейное издание... – С. П-ПВ.
- 37 Чит. за: Власовський І. Нарис історії української православної церкви. – С. 14.

- 38 Киричук О. Перехід Львівського Ставропігійського братства під юрисдикцію св. Апостольського Престолу // Берестейська унія (1596-1996): Статті і матеріали. – Львів, 1996. – С. 92–95
- 39 Киричук О. Ставропігійний інститут у громадському житті Галичини. – С. 18.
- 40 ЦДІАУ у Львові. – Ф. 129. – Оп. 2005. – Спр. 1011–1013, 1023.
- 41 Временник Ставропігійскаго Института съ месяцесловом на год 1902. – Львовъ, 1902. – С. 187–188.
- 42 ЦДІАУ у Львові. – Ф. 129. – Оп. 2005. – Спр. 727. – Арк. 7–8. Саме через недотримання цих умов церковним і світським судом (процеси проходили у 1922–1924 рр.) було визнано недійсним новий «українофільський» склад Інституту, обраний у 1915 р. після втечі до Росії його попереднього керівництва.
- 43 Россер Дж. Братства и социальное взаимодействие в средневековых английских городах. – С. 206.

SUMMARY

Alexandra Kirichuk

Lviv USPENIAN STAUROPEGIAN FELLOWSHIP
IN CONTEXT CULTURAL PROCESSES EUROPE

Analyzes the phenomenon of Lviv stavropigiynogo Brotherhood. The circle of its features, compared with similar European konfraterniyamy / guild.

Keywords: Lviv Dormition Brotherhood, stavropihiya, church, Patriarch of Constantinople, public life.

Beata Lorens,

Uniwersytet Rzeszowski

STATUTY BRACTW CERKIEWNYCH EPARCHII LWOWSKIEJ W ZBIORACH ARCHIWÓW I BIBLIOTEK POLSKICH

Статуты церковних братств Львівської єпархії у фондах польських архівів та бібліотек

У фондах архівів і бібліотек у Польщі зберігаються статуты церковних братств із території унійного Львівського деканату, видані у XVIII ст. Вони належали братствам при унійних парафіях у Куликові, також у Крехові. Статутні записи були пов'язані з уставом православного братства Успіння Пречистої Діви Марії у Львові від 1586 р., містили також правила (канони) норми, введені після унії з Католицькою церквою.

Bractwa cerkiewne, będące stowarzyszeniami religijnymi wiernych świeckich, funkcjonujące w parafiach greckokatolickich w XVIII w. działały na podstawie aktów normatywnych, zwanych statutem lub ustawą bracką. Ich wystawcami byli rządcy eparchii, w granicach której położona była parochia. Zwykle statut poprzedzony był słowem pasterskim i błogostawieństwem biskupim. Sama ustawa formułowała zasady, na jakich bractwo miało funkcjonować. Zawierała zatem postanowienia